

Запрошуємо до обговорення

КОМУ, ЯК І ЧИМ СЛУЖИТЬ УКРАЇНСЬКИЙ ПСИХОЛОГ?

ВСТУПНЕ СЛОВО ДО ПРОЕКТУ ПОЛОЖЕННЯ ПРО СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНУ СЛУЖБУ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ СИСТЕМИ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Сергій БОЛТІВЕЦЬ

УДК 159.9

Serhiy Boltivets WHO, HOW AND WHAT DOES THE UKRAINIAN PSYCHOLOGIST SERVE?

Перше, власне українське, Положення про психологічну службу створювалось у 1992 році, коли дух омріяних змін освітньої системи України був вивільнений самоліквідацією СРСР. Реформа освіти, ініційована, а точніше дозволена в Кремлі новим на той час генеральним секретарем ЦК КПРС Костянтином Черненком у середині 80-х, не дала МНО тодішньої УРСР жодного права приймати будь-яке самостійне, а отже незалежне від згоди Москви рішення. Розроблене з моєї ініціативи Положення про навчання дітей, які мають виражені особливості свого психічного функціонування, а відтак і розвитку, зокрема суміжні психоневрологічні захворювання різної генези, було перекладено російською мовою і направлено МНО УРСР для розгляду до Москви. Я періодично цікавився в начальника управління загальної середньої освіти П.Н. Ніколюка про реакцію Москви. Павло Нестерович піднімав стомлені очі догори і незмінно відповідав урочистою фразою з двох слів: “Москва мовчить”. Однак усе ж завдяки розумінню працівниками апарату МНО УРСР М.Ф. Репою, Н.П. Чернецькою, В.І. Назаренком та багатьма іншими українськими керівниками народної освіти важливості проблеми, вже з 1986–1987 років відповідним міністерським листом, оскільки Україна була позбавлена права видавати нормативні документи, ввелись індивідуальні корекційні заняття, але

тільки в загальноосвітніх школах для дітей із суміжними психоневрологічними захворюваннями санаторного (оздоровчого) типу. Взаємодія між загальноосвітніми школами, а такими були всі, крім спеціальних, призначених для дітей із психофізичними вадами, покладалась на МНО, яке фактично займалось розподілом дітей між ЗОШ і школами санаторного типу, в яких діти з супутніми психоневрологічними захворюваннями обов’язково підлягали інтернуванню. Перевага інтернатних закладів полягала в тому, що ними зреалізовувалася можливість створення спеціалізованих за показаннями умов оздоровлення – гідротерапії, залів ритміки, лікувальної фізкультури, індивідуальних корекційних занять, санаторного харчування, режимів дня, дозування не тільки навчальних, а й добових навантажень у повсякденному життєвому функціонуванні дитини. Ганджем – тотальність, тобто загальність усієї організації життя, в якій індивідуальні бажання та їх прояви закономірно поглиналися бажаннями й поривання більшої частини в кожній дитячій групі й фактично всіх дитячих груп освітнього закладу, а також заміна різновікового осередку сім’ї двоєвіковим: ровесників і дорослого персоналу. Генеза виникнення і розгортання психоневрологічних розладів дітей не дозволяє ні мені, ані будь-кому іншому однозначно й категорично висунути присуд щодо ролі сім’ї і контактів з її

членами за умов інтернування до оздоровчого загальноосвітнього навчального закладу цілодобового перебування, як і санаторію та лікарні. В кожній індивідуальній ситуації це може бути полегшення від принижень, знущань, побоїв і кримінального використання дитини, заподіяння шкоди її здоров'я і розвитку, а в інших персоніфікованих обставинах, навпаки, нездатність з багатьох причин розвивати дитину, приділяти їй увагу і здійснювати піклування про неї, забезпечувати інколи навіть край необхідним для життя – харчувати, одягати, попереджати ризиковані заняття та захоплення з її однолітками і старшими, часто небезпечними особами. В будь-якому разі природна потреба дитини виростати у рідній сім'ї депривується насамперед самою сім'єю, а провина за це перекладається на заклад цілодобового утримання, його персонал, хоч і тут усе залежить від того, хто оцінює ситуацію. Відомий український психолог Г.С. Костюк, як відомо, ніколи ні з ким не сперечався, навпаки, погоджувався з усіма твердженнями: “Так-то воно так з одного боку, – незмінно казав Григорій Силевич. – Але от з іншого...”

За своєю функцією МНО УРСР діяло як служба направлення дітей за їхніми індивідуальними показаннями до оздоровчих і спеціальних закладів загальної середньої освіти, спираючись на результати обстежень фахівців – психіатрів і педагогів. Індивідуально у цих закладах здійснювали психологічну і педагогічну корекцію психофізіологічних станів дітей лікарі-психіатри, раніше – психоневрологи, інструктори ЛФК (лікувальної фізкультури) і гідротерапії, ритміки, вихователі з досвідом проведення індивідуальних корекційних занять, логопеди.

Україна до 1991 року сповна використала мінімальні можливості для реалізації свого потенціалу в колоніальному статусі об'єкта, контрольованого з Москви, що засвідчила остання перед самоліквідацією СРСР Всесоюзна конференція працівників освіти всіх союзних республік у м. Железноводську. Кабінети Держкомітету СРСР з освіти у Москві були порожні, крім кабінету його останнього голови Геннадія Ягодіна і заступників. Працівники його апарату натхненно прощались з нами, представниками республік: ми вже не були в їхній юрисдикції, бо московський апарат поспішав зайняти нові кабінети в міністерстві освіти РФ. Тим часом мої положення, показання щодо організації психологічної, пе-

дагогічної і медичної роботи з дітьми, що страждають на перехідні суміжні психоневрологічні захворювання, котрі представлялись МНО УРСР на чолі з керівником делегації українського міністерства народної освіти П.Н. Ніколюком, від руки (за відсутності друкарських машинок), взялись переписувати собі представники Латвії, Литви і Білорусі. Дивлячись на це напружене заняття, а часу було обмаль, представник Казахстану зауважив, що для їхніх шкіл достатньо половини ставки медсестри і це вирішує будь-які проблеми, а начальник управління освітою у Москві знизав плечима: “У нас все давно вирішено – ми розподілили дітей за трьома типами: тубінфіковані, нервові й ослаблені” – “А ослаблені – це які? Це такий діагноз?” – зацікавився я. – “Як які? Ослаблені і є ослаблені”, – більше самому собі, ніж мені сказав начальник і пішов до більш привабливих для нього осіб з керівництва освітою СРСР, які тепер керуватимуть ним з міністерства освіти РФ.

Весь цей потенціал, створений у роботі з різними категоріями дітей, що страждали від психогенної тоталітарної системи освіти, послужив основою для написання у селищі Ворзель біля Києва, разом з Анатолієм Фурманом, Віктором Клименком і Павлом Горностаєм, першого положення про психологічну службу України, поданого до Міністерства освіти вже юридично незалежної України, що його очолював тоді Петро Таланчук (див. проект у ж. Рідна школа. – 1992. – № 11. – С. 35–40). Це перше положення встановлювало, що в школах, дитсадках та інших закладах освіти вводиться посада психолога, а сенсом його роботи є індивідуальний розвій таланту дитини, з'ясування психофізіологічних задатків її здібностей, аргументоване заохочення й середовищне стимулювання їх багатосферного розвитку.

Поява нової спеціальності й утворення функціонального поля шкільного психокolleктиву потребувала видимих підтверджень цієї роботи тоді, коли тільки було розпочато підготовку психологів для закладів освіти на базі Київського університету імені Тараса Шевченка – дипломованих психологів для кваліфікованої роботи у закладах освіти на початку 1990-х, чого в Україні не було.

Цей запит часу найперше відобразив тогочасні уявлення тодішніх керівників системи освіти про психолога, який набув цей фах через втрату вчительських годин російської

мови і літератури або з іншого предмета, котрого треба завантажити такою роботою, виконання якої найлегше перевірити. По-друге, видимість роботи – насущна потреба осередку, який чинним законодавством і нормативними документами поіменованій педагогічним колективом. Психолог, з одного боку, належить до педагогів, але за новим фахом змушений грати цілком відмінну роль, яка в індивідуальному виконанні стає неочевидною для інших учителів, педагогів, до яких належать усі члени педколективу. Цим самим психолог опинився у ролі чужого серед своїх, але й не свого серед своїх, які мають такі ж проблеми, і, більше того, виявили виражену захисну поведінку шляхом виходу за межі педагогічних колективів, ініціюючи і масово створюючи для себе захисні осередки поза життям школи. Цю міграцію від невдач теоретично вивченого психологічного невміння можна побачити у формі спеціальних центрів для біженців із освітніх закладів, які так і називаються – психологічні центри, центри практичної (тобто діяльної) психології, які вже самою цією захисною назвою обороняються від припущень щодо їх бездіяльності (непрактичності). Але зовнішня атрибуція не рятує від внутрішньої всередині кожного самозахисного центру для колишніх психологів. Тим більше, що здебільшого за посадами колишні психологи – не психологи, а методисти, завідувачі, директори над методистами психологів. Здавалось, якщо для психологів шкіл або інших закладів освіти потрібні окремі начальники, крім загального шкільного керівництва, то це мало бути державною справою. Проте державними справами відають службовці, до яких належать і посадові особи місцевого самоврядування, що свідчить про одне: психологічні центри, як і для колишніх психологів, самоправно привласнюють собі не передбачені чинним законодавством адміністративно-розпорядчі функції. Запитується: “За рахунок яких грошей (посад)?” Звісно, за рахунок коштів на освіту, отожд-бо того персоналу, який повинен працювати з дітьми, а не з самими собою. Подібне досить ґрунтовно описано в період створення і функціонування педологічної служби у школах СРСР на початку 30-х років ХХ ст. Наслідком нормотворення 90-х ХХ – 10-х ХХІ століть стало *узвичаєння трьох небезпечних тенденцій*:

1. Підміна індивідуального прийому дітей психологом його публічними виступами, ко-

лективними вправліннями (тренінги), копіюванням педагогічних форм роботи освітнього закладу, заміною вчителів і вихователів, що призводить до вторинності його ролі, яка зрештою стає зайвою, а потім загалом непотрібною.

2. Заміна індивідуального спілкування з дитиною написанням документації, яка не потрібна самому психологу. Мотивом складання психологічної документації, передбаченою чинним положенням, інструктивними та методичними листами, є страх психолога перед перевіркою колишнім психологом на посаді методиста, директора, начальника, завідувача психологічного центру з-поза освітнього закладу. Шкода цієї не потрібної і не властивої психологу роботи полягає у його моральному розкладанні, коли він вимушений писати звіти для звіту, для перевірки, якими власне підміняється реальність, створюється бажана атрибуція коштом уваги до дітей, заради якої й обґрунтовувались та створювались посади психологів шкіл та інших закладів освіти.

3. Тотальна відсутність розуміння самим психологом засобів об’єктивізації психофізіологічного статусу дітей, перебігу особливостей їхнього психофізіологічного розвитку, що унеможливує реалізацію будь-яких надійних відмінностей у результатах його роботи. А саме ці відмінності найбільш цінні – індивідуальне самоздійснення конкретної дитини визначає ту неповторність, завдяки якій вона перетворює здобуте нею завдяки учителю знання в усвідомлення значення цього, відтепер уже особистісного знання для себе. Крім того, введення посади психолога ініціювалось й обґрунтовувалось нами з метою виконання ним найважливішої функції збереження дитячого життя і здоров’я, оскільки психіка є найчутливішою його сторожею. Психофізіологічна об’єктивізація обстежень дітей забезпечує найбільш раннє виявлення несприятливої індивідуальної змінюваності станів дитячого здоров’я, що дає змогу вчасно привертати увагу дітей і батьків або осіб, котрі їх замінюють, до об’єктивних даних про ці зміни і, вдаючись до лікарської допомоги, попередити розвиток багатьох захворювань.

Таким чином, основна спрямованість розробленого нами Положення (див. *далі*) полягає у трьох основних настановленнях українському психологові:

1. Дійте індивідуально, компенсуючи тим самим величезний дефіцит індивідуальної уваги дитини до самої себе в руйнівному для

персональної неповторності психогенному середовищі мас, груп і колективних взаємовпливів.

2. Не пишiть нічого, а дійте, тому що ви не маєте права марнувати найцінніше, чим є ваша індивідуальна увага до дитини, будьте на стороні справи, а не на формальному боці обліку виконаних робіт і писання звітів. Тільки для того, щоб записати ім'я дитини потрібно щонайменше 8–10 секунд. Але найчастіше саме те визначальне, що відбулося за цей відтинок секунд інколи людина пам'ятає все своє подальше життя?

3. Обстежуйте об'єктивно, користуйтеся найточнішими психологічними апаратами. Здобуйте ті показники, які важливо знати самій дитині, щоб об'єктивно знати себе, і контролюйте їхню змінюваність, адже будь-яка зміна психофізіологічного стану – це психологічне попередження про можливе захворювання.

Розроблене нами разом з гуртом найкращих у своїй царині спеціалістів, а серед них – досвідчені психологи і психофізіологи, лікарі-психіатри, соціальні педагоги, Положення містить багато важливих і продуктивних настанов, які, набуваючи усталеності в трудовому повсякденні психологів, призведуть до системно-функціонального постання в навчальних закладах України однієї з найкращих психологічних служб серед країн Європи. Передусім найкращої за наслідками своєї роботи, а не за електронними чи паперовими звітами місцевим методистам та їх начальникам. Для того щоб якнайбільше психологів, соціальних педагогів, керівників закладів та органів освіти, у тому числі і тих, хто має усвідомлений намір забезпечити психологічні кабінети очолюваних ними освітніх закладів, спеціалізованою психологічною апаратурою, ми публікуємо цей документ у фаховому психологічному журналі “Психологія і суспільство”, який належить до низки найкращих європейських періодичних видань із психології та гуманітаристики.

Проведення громадського обговорення нової редакції “Положення про соціально-психологічну службу навчальних закладів системи освіти України” негайно після його подання до МОН України було запропоновано на офіційному сайті Клініки активної терапії особливих станів, як це передбачено наказом чинного Міністерства від 02.03.2017 р. № 334 “Про унормування діяльності психологічної служби системи освіти”. Через кілька днів після опри-

люднення Клінікою активної терапії особливих станів тексту нами було враховано побажання припинити доступ читачів до цього тексту, оскільки обговорення забезпечує Державна наукова установа “Інститут модернізації змісту освіти”, залучаючи зацікавлені структурні підрозділи МОН України, місцеві органи управління освітою та обласні інститути післядипломної педагогічної освіти (вдосконалення вчителів).

Наукове керівництво, координацію і безпосереднє розроблення нової редакції “Положення про психологічну і соціально-педагогічну службу навчальних закладів системи освіти України” здійснено мною як керівником реабілітаційних програм Клініки активної терапії особливих станів. До речі, виступаючи перед психологами м. Києва на зустрічі зі мною, яка була організована Департаментом освіти і науки, молоді та спорту Київської міської державної адміністрації, я одним реченням торкнувся питання оновлення Положення про психологічну службу й отримав шквал запитань і пропозицій:

1. *Для кого психолог пише і заповнює придумані для нього форми? Хто їх читає, якщо це нормативно заперечує Етичний кодекс? Робота психолога - це заповнення документів, для яких діти не мають ніякого значення? І справді я задумався над тією великою шкодою, завданою чинними інструкціями про документацію психологів, учинену вочевидь особами, які самі ніколи не працювали психологами.*

2. *Чому при 40-годинному робочому тижні психолога окремі директори вимагають фізичної присутності психолога на робочому місці, незважаючи на те, що він 20 год. не веде прийом, а має готуватись до нього. Чи продуктивно це? Безперечно, ні. 20 прийомних годин – це досить велике навантаження, що перевищує 18 вчительських годин при тому, що їх інтенсивність не менша, а інколи значно більша. Думаю, варто нам це врахувати.*

3. *Чому психологи одержують нижчу заробітну плату, ніж педагоги, адже освітньо-кваліфікаційні рівні в них однакові? Я не знав про це. Це, безперечно, кричуща несправедливість, для усунення якої я підготую відповідне обґрунтування (нещодавно зробив подібне для Мінсоцполітики).*

4. Окремі питання психологів-практиків стосуються незадовільної якості рекомендованих Міносвіти і науки методик: методики для дорослих приписуються дітям, часто реко-

мендовані гірші за nereкомендовані, до того ж ніхто не цікавиться, як вони сприймаються дітьми; компліятивність методик із російських джерел, коли оригінал спотворено, та ін.

Керівництво Департаменту освіти і науки, молоді та спорту Київської міської державної адміністрації просило мене взятись за проведення циклічного семінару на базі столичного Будинку вчителя для психологів Києва, які мають багато запитань і проблем. Однак я обтяжений клубком інших обов'язків, тому мені складно буде приділити належну увагу такій значній кількості фахівців Києва. Тоді мені запропоновано, що Департамент сформує меншу групу з найкращих психологів усіх районів Києва, наприклад, по три особи з кожного району, щоб я погодився на роботу із семінарською групою в кількості 30 київських психологів, включаючи відповідний центр ун-ту Бориса Грінченка, а потім ці психологи ділитимуться здобутим у своїх районах. Я сказав, що мені треба подумати, як краще це зробити, бо важливим для них є клінічні бази, особливо – індивідуальна робота з пацієнтами, з особами, які їй дійсно потребують, а не тільки Будинку вчителя. Тому я обіцяв продумати, а також долучити до участі в них, можливо, й психологів інших країн, які приїздять до мене в Київ для різних стажувань на моїй базі та співпрацюють зі мною, як ось психологи з поліції Польщі, клінічні психологи з Батумі (Грузія), Канади, Клініки сімейної терапії м. Сіднею (Австралія) та інших країн. Загалом я пообіцяв психологам Києва і керівництву Департаменту освіти і науки, молоді та спорту Київської міської державної адміністрації врахувати ці їхні побажання.

Водночас, працюючи багато років психологом, керівником психологічних реабілітаційних програм Клініки активної терапії особливих станів, яка реалізує одні з найкращих у Європі стандарти, я справді майже нічого не писав. Єдине, що я міг собі дозволити за власною ініціативою, що не викликало заперечення у керівництва Клініки – записати до свого особистого блокноту ім'я пацієнта, дату і те, що мені треба для поточної роботи, наприклад, порівняння даних ЧСС, систолічного і діастолічного тиску, наявності аритмії до і після сеансу і, якщо це мені потрібно, певні деталі, які повідомляє пацієнт при суворій умові Клініки, обумовленій кількома контрактними документами, укладеній зі мною з моїм підписом, що ці записи не будуть винесені

мною за межі Клініки і ніяким чином повідомлені жодній іншій особі, крім пацієнта або його рідних (представників).

Навпаки, всі потрібні для прийому і виконання призначеної мною реабілітаційної програми інформації надає мені спеціальна медична сестра та помічники психолога, закріплені за кожним пацієнтом, яких, залежно від складності стану, може бути один або два й, крім цього, чергові фельдшери, які працюють по 12 годин, змінюючи один одного, цілодобово.

Іншими словами, не психолог готує, а психологу готують і надають інформації за його запитом. Стандартно в усій формі (хоч записи у приймальному відділенні ведуться окремо) фіксується ім'я (ні в якому разі не прізвище!), причина звернення за допомогою, інколи вже надана лікарями-спеціалістами локальна допомога. За призначенням психолога – повне апаратурне психофізіологічне обстеження нідерландськими апаратами “НЕКСУС-10” МАРК-2 у трьох формах на мій вибір: “Висновок” (роздруковане, одна сторінка), повне обстеження в кольорових гістограмах (роздруковане, як правило, 9–12 сторінок з підписом медсестри, яка його проводила), або електронна версія на екран мого комп'ютера (для мене), або на екран кабінету психолога (для демонстрації і моїх порад пацієнтові). Це власне вся документація.

Приємно констатувати, що до мене почали надходити листи від психологів навчальних закладів, один з яких, найбільш характерний, я дозволю собі навести тут повністю:

Шановний Сергію Івановичу!

Зміни – це завжди добре.

Особлива подяка за скорочення тижневого навантаження. Ми працюємо зараз 40 годин на тиждень.

Ще мене хвилює питання кількості штатних одиниць практичних психологів у навчальному закладі. В попередньому Положенні передбачено один психолог на 700 і більше учнів. Оскільки в нашій школі 1400 учнів, то працювати вкрай важко.

Звичайно, буде дуже добре, якщо в арсеналі психолога будуть технічні засоби. Але для ефективного їх застосування, на мою думку, потрібно передбачити хоча б короткотермінові курси.

І періодичні видання нам також дуже потрібні. Без нової інформації нам не обійтись. А ще треба модернізувати курсову перепідготовку. Можливо, це був би курс семінарів з актуальних тем сучасності і щоб отримані сертифікати зараховувались, як години прослуханих лекцій.

На моє переконання, потрібно більш чітко прописати посадові обов'язки практичного психолога, соціального педагога, помічника психолога та помічника

соціального педагога. А про педагогів-організаторів узагалі не зрозуміло. Нині вони підпорядковуються заступнику директора з виховної роботи і виконують його доручення.

І ще хочу зазначити таке. Я щойно зіткнулась із питанням виходу на пенсію за вислугою років. У 1993 році я була прийнята на посаду психолога. Оскільки у переліку посад для виходу на пенсію за вислугою років зазначена посада “практичний психолог”, то я маю працювати до 60 років. Чи буде зараховуватись стаж для отримання пільгової пенсії працівнику, який працюватиме на посаді помічника психолога?

Ще хотілось би роз’яснень стосовно напрямків роботи психолога. І далі, відносно наявності в нього печатки. Коли вона буде – зросте його відповідальність за надану інформацію. І сприйматись будуть вагоміше його поради та рекомендації. Мабуть і норми щодо його одягу будуть доцільними.

Величезна Вам, С. І., подяка за таку кропітку роботу. Завтра перечитаю Положення ще раз. Можливо, виникнуть ще думки.

Вам удачі під час обговорення.

*З повагою,
Ковальчук Лариса Ростиславівна,
практичний психолог
Хмельницького ліцею №17.*

20 квітня 2017 року в залі засідань колегії МОН України відбулось перше засідання робочої групи з розробки Положення, на якому було представлено узагальнені пропозиції, внесені членами робочої групи, що

представляють вказане Міністерство, Клініку активної терапії особливих станів, Державну наукову установу “Інститут модернізації змісту освіти”, Державний інститут сімейної та молодіжної політики України, комунальний ВНЗ “Харківська академія неперервної освіти”, інститути післядипломної педагогічної освіти Хмельницької, Полтавської, Черкаської, Івано-Франківської, Донецької областей, м. Києва, Радомишльський методкабінет Житомирської області, ЗОШ I–III ступенів №19 м. Житомира.

У 19-му модулі методологічного альманаху “Вітакультурний млин” (2017. – С. 74–84) ми, з одного боку, пропонуємо читачам ознайомитись з повним текстом створеного нами нормативного документу, з іншого – просимо висловити свої побажання щодо подальшого вдосконалення роботи психологів навчальних закладів, а з цим – і доповнення й уточнення змісту цього Положення. В будь-якому разі його змістове наповнення, опрацьоване багатьма найкращими фахівцями у різних сферах і галузях, об’єднаних турботою про поліпшення ефективності психологічної служби системи національної освіти, є важливим як для майбутнього використання його засадничих ідей та принципів, так і для практичного впровадження їх у життя в найближчі роки.

**Надійшла до редакції 2.09.2017.
Підписана до друку 7.09.2017.**

Бібліографічний опис для цитування:

Болтівець С. Кому, як і чим служить український психолог? / Сергій Болтівець // Психологія і суспільство. – 2017. – №3. – С. 127–132.